

Binck så meget som muligt, selvom han bevisligt kun var her i korte perioder. En kritisk behandling af Chr. Axel Jensens storslåede harmoniserings- og tilskrivningsbestræbelser, som er typisk for forskerne fra museumsverdenen, havde været ønskelig, men den får vi ikke.

Berettigelsen af bogens anden del, monumentbeskrivelsen, er svær at finde. På en måde er den delvis overflødig, fordi beskrivelserne findes i »Danmark Kirker« og i »Danske adelige Gravsten« – alternativt burde den have været komplet, således at læserne her havde et nemt og brugbart opslagsværk. Desværre må det bemærkes, at mange af illustrationerne er for dårlige, de er uskarpe, der optræder skæve vinkler og faldende linier, og der er en enkelt svips (fig. 14). Med den grundighed, der er lagt for dagen, kan det undre, at der mangler relevant litteratur, bl.a. fra »Nationalmuseets Arbejdsmark« og ICO og især Sigrild Christie: »Den lutherske ikonografi i Norge indtil 1800«. En inddragelse af Philippe Aries' to bøger »Centuries of Childhood« og »The Hour of our Death«, Hausers »Social History of Art«, Peter Burkes »Popular Culture in early modern Europe« og Povl Ellers »Borgerne og billedkunsten på Chr. IVs tid« kunne have inspireret til nogle dybere konklusioner på det stillede spørgsmål: hvad værkerne siger om den tids mennesker.

Axel Bolvig

VELLO HELK: Die Stadtschule in Arensburg auf Ösel in dänischer und schwedischer Zeit (1559-1710). Lüneburg, Nordostdeutsches Kulturwerk, 1989. 228 s. 30 DM.

Ösel alias Saaremaa hørte 1654-1689 til dronning Christinas apanagelande, og det er navnlig omfattende arkivstudier i Stockholm, der danner grundlaget for Vello Helks bog om byskolen i Arensburg. Et overordentlig stridbart klientel af lokale embedsmænd og gejstlige – et element af økuller må næsten have spillet ind – gav anledning til talrige processer og kommissioner, der belyser undervisningen og glimtvis den estiske almue. Et lokalhistorisk arbejde, men indirekte et bidrag til den svenske stormagts kulturpolitik.

Mikael Venge

P. CLARK, ed.: The European Crisis of the 1590s. Essays in Comparative History. London, George Allen & Unwin 1985. – XI + 324 s. \$25.00.

Det er på forhånd velkendt, at Europa i 1590'erne blev hjemsøgt af økonomiske og sociale nødår (Regnen den regner hver evige dag, klagede Shakespeare), af hungerrevolter og social protest og af udmatning af de internationale, politiske og konfessionelle konflikter. Hensigten med denne vigtige samling af studier har da været at konstatere, om dette turbulente årti repræsenterer den fase, som førte fra 1500-tallets ekspansion til 1600-tallets krise. 'Krise' her med Peter Burke's medicinske formulering (s. 179) forstået som »en kort periode af akutte vanskeligheder, som førte til langsigtede strukturændringer«.

Bogen er delt op i to hovedafsnit. I det første behandler en række specialister – klogeligt stærkt regionaliseret – krisesyntomerne i en række vesteuropæiske 'major countries' (således nok en gang!). I anden del sammenfatter og diskuterer andre resultaterne under systematiske synsvinkler, demografiske forhold, social uro, krigens indflydelse og øvrighedens regulerende foranstaltninger.

Alle bidrag er særdeles kompetente, men navnlig i de systematiske kapitler – og ikke mindst i John Elliotts elegante afslutningsessay (s. 301-11) – fornemmer man skepsis overfor at anskue 1590'erne som det afgørende vendepunkt. Der *var* akutte korttidsvanskeligheder, men – konkluderer Peter Clark (s. 17f.) – »crisis did not precipitate recession, but recovery«; i drastisk form en af de mange korttidskriser, som ramte Europa. Det rejser straks spørgsmålet om, hvilke selvregulerende mekanismer, det europæiske samfund rådede over – men også om, hvilke grænser de havde, hvornår man nåede dem og under hvilke vilkår.

Det er velkendt, at Sverige og Finland gennemlevede svære økonomiske og politiske konflikter og oplevede social uro 1596-98 (det nævnes med henvisning til Gustav Utterström); men Danmark, Polen og de baltiske egne? Jo, det strejfes (s. 9, 59 og 65 note 55), at Østersøområdet kunde træde hjælpende til med (dyre) kornforsyninger, men uden at det fører til nærmere overvejelser. Danmark gennemførte først eksportforbud for rug, byg og malt 1597 (rug dog også i første halvår 1596); priserne synes gennem hele årtiet at have været ekstraordinært høje. Gad vidst, om ikke danske producenter og købmænd har kunnet høste en god fortjeneste – og et velkomment bidrag til genopbygningen af kvægekseporten. Begrænsningen til de vesteuropæiske 'major countries' burde være et overstået stadium, og den er sagligt uforsvarlig.

E. Ladewig Petersen

OTTO MADSEN og ANDERS MONRAD MØLLER: Odense Toldkammers historie 1632-1988. København, Toldhistorisk Selskab, 1989. 374 s., ill. 248 kr.

Odense Bys Historie i ti bind er netop færdigudgivet, medens Dansk Toldhistorie i skrivende stund er nået omtrent halvvejs igennem sine fem bind. Alligevel er Odenses toldhistorie slet ikke udtømt, og det viser sig, at bogen om Odense Toldkammer fra 1632 til 1988 på fortrinlig måde supplerer de to bindstærke værker.

For første gang overhovedet har vi fået en gennemgribende beskrivelse af et enkelt dansk toldsteds historie gennem hele nyere tid. Og denne beskrivelse indeholder naturligvis tillige en mængde oplysninger af største interesse også for den fynske købstads historikere.

Forfatterne er Otto Madsen og Anders Monrad Møller. Sidstnævnte, der turde være velkendt både blandt toldhistorikere og odenseanere, har skrevet om perioden fra konsumtionens afskaffelse i 1850 til i dag. Otto Madsen, som er arkitekt, har tidligere skrevet om Odenses historie, og nu altså om toldkammeret og toldvæsenets aktiviteter fra 1632 til 1850. Desuden har han originalt tilrettelagt den smukke bog - samt redigeret og skrevet billedtekster, tegnet og fotograferet.